

Vâsıtî, kendisinden önce Râbia el-Adeyye tarafından öne sürülen, ibadetin cennet ümidi ve cehennem korkusu sebebiyle değil sırf Allah için yapılması gerektiği görüşünü bir adım daha ileri götürür. Ona göre cennet karşılığında ibadet eden kimse aslında kendi nefsinin amelesidir. Vâsıtî nazarında taatlerin en faziletlisi vakitlerin muhafaza edilmesidir. Bu da kulun Allah'ın durdurduğu sınırdan durması, bir halini pekiştirmeden başka bir hal istemesi, rabbinden başkasını murakabe etmemesi, içinde bulunduğu hal ve vakitten başkasına yakın olmaması suretiyle gerçekleşir. Kendine has bir zikir anlayışı geliştiren Vâsıtî'ye göre zikir, Allah'ı şiddetle sevmek ve korkusunun ezikliği altında kalmak şartıyla gaflet meydanından müşahede fezasına çıkmaktır. Diğer bir ifadeyle zikir, belli kelimelerin tekrarından ziyade gafletin terki ve şuurlu bir şekilde dâimî surette Hakk'ın tecellilerini müşahede halinde bulunmaktır. Ona göre "zikri zikredenler", zikirden bahsedip duranlar ve zikirle uğraşanlar aslında zikri unutanlardan daha fazla gaflet içerisinde. Zira Allah'ı gerçek anlamda tanıyanların dilleri lâl olur. Bunlar artık O'nun dili üzere zikreder. Vâsıtî'nin zikir konusunda söylediği, "Zikreden iftira etmiş olur" sözü başta Serrâc olmak üzere (*el-Lüma'*, s. 406) sûfî müelliflerce izah edilmeye çalışılmıştır. Kendisinden sonra müridi Seyyârî tarafından sistemli biçimde işlenen cem' ve tefrika konusunda ilk yorumlardan birini ortaya koyan Vâsıtî'ye göre kişi Allah'a nazar ettiğinde cem' halinde, kendi benliğine baktığında ise tefrika halindedir. Vâsıtî, dönemindeki sûfilere ağır eleştiriler yöneltmiş, "Sûfiler zümresinin önceleri işaretleri vardı, sonraları hareketleri oldu, şimdilerde ise sadece elleri böğürlerinde kaldı" diyerek özün kaybedildiğine dikkat çekmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 82, 195; Serrâc, *el-Lüma': İslâm Tasavvufu* (trc. Hasan Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996, s. 59, 220, 350, 406; Süleymî, *Tabakât*, s. 302; a.m.f., *Ziyâdâtü Hakkâ'iki't-tefsîr* (nşr. G. Böwering), Beyrut 1995, s. 4, 8, 12, 17; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 349; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 100, 102, 232, 245, 266, 334, 338, 454; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 258-259, 345, 393; Muhammed b. Münevver, *Teuhîdî Sırları* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 2004, s. 256; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VI, 262; Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s. 735-750; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns: Evliyâ Menkıbeleri* (trc. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara), İstanbul 1995, s. 321-322; L. Massignon, *The Passion of al-Hallaj: Mystic and Martyr of*

Islam (trc. H. Mason), New Jersey 1975, I, 106; II, 75, 211, 238; III, 267; A. Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, North Carolina 1975, s. 80, 173, 298; R. Gramlich, *Alte Vorbilder des Sufitums*, Wiesbaden 1996, II, 267-411; F. Meier, *Essays on Islamic Piety and Mysticism* (trc. J. O'Kane), Leiden 1999, s. 205, 215; Cevâd Nûrbahş, *Pirân-ı Horâsân*, Tahran 1382 hş.; L. Silvers, "Theoretical Sufism in the Early Period: With an Introduction to the Thought of Abu Bakr al-Wâsıtî (d. ca. 320/928)", *St.I*, sy. 98-99 (2004), s. 71-94; Reşat Öngören, "Seyyârî", *DİA*, XXXVII, 39-40.



SALİH ÇİFT

el-VASIYYE

(الوصية)

Ebû Hanîfe'nin

(ö. 150/767)

iman esaslarına dair risâlesi.

Tam adı *Vaşıyyetü'l-İmâm Ebî Hanîfe'*dir. *el-Vaşıyye'nin rivayet zinciri Risâletü Ebî Hanîfe ilâ 'Osmân el-Bettî (er-Risâle)* adlı eserle ayırdır. Söz konusu eserin baş tarafında bulunan, Hüsâmeddin Hüseyin b. Ali es-Siğnâki ile başlayıp Ebû Yûsuf ile İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye varan rivayet zinciri on dört kişiyi içermektedir (krş. *DİA*, XXXV, 116; *İşârâtü'l-merâm*, M. Zâhid Kevserî'nin takdimi, s. 6). *el-Vaşıyye*, Şehfûr b. Tâhir el-İsferâynî gibi birçok âlimin yanı sıra Kâtib Çelebi, Carl Brockelmann ve Fuat Sezgin tarafından Ebû Hanîfe'ye nisbet edilmiştir. *el-Vaşıyye*'yi Ebû Hanîfe'ye ait diğer dört risâle ile birlikte kelâm kaynaklarındaki tertibe göre düzenleyip şerheden Beyâzîzâde Ahmed Efendi eserin tamamının İbn Dokmak'ın *Naẓmü'l-cümân*'ında, Kadî Takıyyüddin et-Temîmî'nin *et-Tabakâtü's-seniyye*'sinde, Ebû'l-Fazl İbnü's-Şihne'nin *Şerhu'l-Hidâye*'sinin (*Nihâyetü'n-nihâye*) başlarında yer aldığı, bir kısım metinlerinden İbnü'l-Hümâm'ın *el-Müsâyere*'sinde Ebû Hanîfe'ye nisbet edilerek nakiller yapıldığını kaydeder (*İşârâtü'l-merâm*, s. 22-23). Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Hanîfe'ye ait eserlerin adlarını zikretmemekle beraber onun bazı eserler telif ettiğini bildirir (*Târîhu Bağdâd*, XIII, 338, 342). Bezzâzî, Taşköpürizâde ve Zebîdî bunu teyit ederek Ebû Hanîfe'yi Mu'tezile'ye mensup göstermeye çalışan bu mezhebe ait bir kısım kaynaklarda ona ait hiçbir eserin bulunmadığının, *el-Vaşıyye* ile diğer dört risâlenin de Ebû Hanîfe el-Buhârî'ye ait olduğunun öne sürüldüğünü belirtmekte, bu yanlış değerlendirmenin sözü edilen kitapların kendi mezheplerine karşıt görüşler ihtiva etmesinden kaynaklandığını söylemektedir. *el-Vaşıyye'nin rivayet zinciri içinde*

yer alan Alâeddin es-Semerkindî, Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Nusayr b. Yahyâ el-Fakîh gibi şahsiyetlerin *el-Fıkhü'l-ekber ve er-Risâle*'nin de râvilerinden olması (*DİA*, XII, 544; XXXV, 116) söz konusu risâlenin Ebû Hanîfe'ye aidiyeti fikrini desteklemektedir. Bu konuda araştırma yapan Muhammed Eyyûb Ali de *el-Vaşıyye'nin Ebû Hanîfe'ye ait olduğu*, hayatının son günlerinde kendisinden inancın konularında bir vasiyet bırakması istendiği, böylece diğer risâleleri gibi yazdırılmak suretiyle ortaya çıkan bu eserin de bulunduğu şeklindeki görüşü savunmaktadır ('*Akîdetü'l-İslâm*, s. 128). Ayrıca ona nisbet edilen akaide dair beş risâlede mevcut fikirlerin birbirini tamamlayıcı mahiyette olması ve söz konusu eserlerin üslupları arasında fazla bir farklılığın görülmemesi bu hususu doğrulamaktadır.

el-Vaşıyye imanının unsurlarını ve imana amel arasındaki ilişkiyi anlatmakla başlar. Buna göre iman ikrar ve tasdikten ibarettir. İman esaslarını kalbiyle tasdik etmeyen kişi mümin değildir; aksi halde münafıkların ve niteliklerini bilmelerine rağmen Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyen Ehl-i kitabın da mümin sayılması gerekir. Esasını kelime-i şehâdeti yürekten tasdik etmenin oluşturduğu imanda herhangi bir artma ve eksilmeden söz edilemez; dolayısıyla günah işlemek bu tasdik ortadan kaldırmaz. Bu da imana amelin birbirinden farklı iki fiil olduğunu gösterir ve ameli terketmenin imanı da terketme anlamına gelmeyeceğini kanıtlar. Risâlede üzerinde durulan ikinci konu kader meselesidir. Bu konuda verilen bilgiye göre hayır da şer de Allah'ın takdirle gerçekleşir, bu hususta farklı bir inancı benimseyen kimse küfre girer. Kula ait iradî fiiller farz, nâfile ve mâsiyetten teşekkül eder. Farz Allah'ın emri, ilmi, dilemesi ve rızasıyla meydana gelir. Fazilet türünden olan nâfilelerde Allah'ın emri yoksa da O'nun ilmi, dilemesi ve rızası vardır. Mâsiyete gelince o da Allah'ın ilmi, iradesi, kazâ ve takdiri içinde yer alıyor, ancak bu fiilde O'nun emri, muhabbeti, rızası ve tevfiği yoktur. *el-Vaşıyye*'de daha sonra Allah'ın tenzihî / haberî sıfatlarından kabul edilen "arşa istivâ" konusuna temas edilerek O'nun arşın ve diğerlerinin (belki tabiat nizamının) koruyucusu olduğu, "mekân" anlamındaki arşta ve başka bir yerde fiilen mekân tutmadığı ifade edilir. Ardından Kur'an'ın Allah'ın zâtıyla kâim bir sıfatı ve gayr-i mahlûk olduğu, zâtının ne aynı ne de gayri konumunda bulunduğunu, ancak kâğıt, mürekkep ve yazı-

nın kulların fiillerinden sayılıp mahlûk niteliği taşıdığı, harflerden ve kelimelerden teşekkül eden âyetlerin (Allah'ın zâtıyla kâim) Kur'an'a delâlet ettiği belirtilir.

Risâlenin ikinci yarısı, nübüvvet bahsinin devamı niteliğinde dört halifenin bilinen fazilet sırasının belirtilmesiyle başlar. Kullara ait iradî fiillerin mahlûk olduğu ifade edildikten sonra insanların mümin, kâfir ve münafık şeklinde üç gruba ayrıldığı ve Allah Teâlâ'nın mümine amel işlemeyi, kâfire iman etmeyi, münafığa ihlâs sahibi olmayı farz kıldığı anlatılır. İnsanın iradî fiillerine ait kudretinin (istitâat) fiilden önce veya sonra değil fiille birlikte bulunduğu belirtilir ki bu husus, kader mevzuunda Mu'tezile ile Ehl-i sünnet arasında tartışmalı meselelerden birini teşkil eder. Daha sonra fıkıh konuları arasında yer almakla birlikte Ehl-i sünnet'in alâmetlerinden kabul edilen mest üzerine mesh, sefer halinde dört rek'at farzların iki rek'at kılınması ve oruç tutulmamasının bir ruhsat olduğu ifade edilir. Kader konusunda ki bir rivayetin ardından kabir azabının, Münker ve Nekir'in ölüyü sorguya çekmesi, cennet ve cehennemden halen mevcudiyeti, mizanın ve amel defterlerinin (hesaba çekilmenin), rû'yetullahın ve Resûlullah'ın şefaatinin hak olduğu belirtilir. Risâlenin sonunda cennet ehliyle cehennem ehlinin buldukları yerlerde ebediyen kalacakları ileri sürülür. *el-Vaşıyye*, Hz. Peygamber'den ve ashap döneminden itibaren büyük bir ihtimalle ilk defa tartışılmaya başlanan iman-amel ilişkisini, kader meselelerini ve bir kısım âhiret ahvalini konu edinen veciz bir eserdir. Ebû Hanîfe bu konuları anlatırken Kur'an-ı Kerim'in temel esaslarını, Resûlullah'ın sünnetini ve ashapın anlayışını kaynak edinmiş, zaman zaman akf istidlâllere de başvurmuştur.

el-Vaşıyye'nin yazma nüshaları sadece Türkiye içinde (İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Amasya, Adana, Çankırı, Balıkesir) 200'ü aşmaktadır. Bunların içinde büyük ihtimalle en sağlam nüshalar Süleymaniye (meselâ bk. Âşir Efendi, nr. 283, vr. 39-43; Tekelioğlu, nr. 843, vr. 102-104; Ayasofya, nr. 4791, vr. 32-36), Hacı Selim Ağa (nr. 584, vr. 96-99), Millet (Ali Emîrî Efendi, nr. 1174, vr. 1-4) ve Köprülü (Ahmed Paşa, nr. 155, vr. 164-167) kütüphanelerinde bulunmaktadır. Eserin ayrıca Kahire, Mekke, Medine, Paris, Londra ve diğer yerlerde nüshaları mevcuttur (Brockelmann, I, 177; Sezgin, I, 416, 417; Hüseyin b. Kâsım b. M. en-Nuaymî – Hamza b. Hüseyin b. Kâsım en-Nuaymî, VI, 63-65). *el-Vaşıyye*'nin *Tercüme-i Vasiyyetnâ-*

me-i İmâm-ı Azam adıyla yapılan Türkçe çevirileri de vardır (meselâ bk. İÜ Ktp., TY, nr. 5893, 5934; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3637, vr. 151-184; Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 910).

M. Zâhid Kevserî'nin verdiği bilgiye göre *el-Vaşıyye*, Ebû Hanîfe'nin diğer risâleleriyle beraber kendisinin yaptığı ilk neşirden (Kahire 1368) yaklaşık bir asır önce İstanbul'da basılmıştır. Mustafa Öz, *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* adı altında diğer dört risâlesiyle birlikte Kevserî'nin neşirinden *el-Vaşıyye*'nin metnini ve tercümesini yayımlamıştır (İstanbul 1981). Ayrıca Beyâzîzâde Ahmed Efendi, Ebû Hanîfe'nin akaid risâlelerini *el-Uşûlü'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe* adıyla bir araya getirmiş (nşr. İlyas Çelebi, İstanbul 2000), ardından *el-Vaşıyye*'nin ilâhiyyât, kader ve nübüvvet bahislerini içeren, keramet ve istidrâc faslına kadar olan kısmını *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm* ismiyle şerhetmiştir (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk, Kahire 1368/1949).

el-Vaşıyye üzerine çeşitli şerhler yazılmış, bunların büyük bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bâbertî'nin *Şerhu Vaşıyyeti'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân* adlı şerhi İstanbul'da basılmıştır (1289, 1327). Diğer şerhleri arasında Molla Hüseyin b. İskender el-Hanefî'nin *el-Cevheretü'l-münife fi şerhi Vaşıyyeti Ebî Hanîfe* adlı eseri "er-Resâ'ilü's-Seb' fi'l-'akâ'id" serisinde yayımlanmıştır (Haydarâbâd, ts.). Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de *el-Vaşıyye* üzerine yapılan şerhlerden iki nüsha bulunmaktadır (nr. 1368 [ilmü'l-kelâm]; nr. 1373 [ilmü'l-kelâm]). *Telhîşu Hulûşati'l-Uşûl ve Zuhûrü'l-'atıyye fi şerhi'l-Vaşıyye* adlı, müellifleri meçhul iki şerhin varlığını ve Ali el-Kârî tarafından da bir şerhin kaleme alındığını Kâtib Çelebi kaydetmektedir (şerhler üzerine geniş bilgi için bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 2015; Brockelmann, I, 177; Sezgin, I, 416, 417; Muhammed Eyyüb Ali, s. 126-127).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hanîfe, *el-Vaşıyye* (nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz, *İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde), İstanbul 1981, s. 86-91; a.e. (*el-Âlim ve'l-müte'allim* içinde, nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1421/2001, s. 75-79, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 3-4; a.mlf., *Risâletü Ebî Hanîfe* (a.e. içinde), s. 69; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 338, 342; İsferyânî, *et-Tebsîr* (Kevserî), s. 114; Bezzâzî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, II, 122; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 159; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2015; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 18, 22-23, ayrıca bk. M. Zâhid Kevserî'nin takdimi, s. 6; a.mlf.,

el-Uşûlü'l-münife li'l-İmâm Ebî Hanîfe (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul 2000, tür.yer.; a.e.: *İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri* (trc. İlyas Çelebi), İstanbul 2000, s. 34, 58, 77-78; Zebîdî, *İthâf-ü's-sâde*, II, 13-14; Brockelmann, *GAL*, I, 177; Sezgin, *GAS*, I, 416, 417; Muhammed Eyyüb Ali, *'Akdîtu'l-İslâm ve'l-İmâm el-Mâtürîdî*, Dakka 1404/1983, s. 126-128; Hüseyin b. Kâsım b. M. en-Nuaymî – Hamza b. Hüseyin b. Kâsım en-Nuaymî, *İstidrâkât 'alâ Târîhi't-türâsi'l-'Arabî*, Cidde 1422, VI, 61-65; Şerafettin Gölçük – Adil Bebek, "el-Fikhü'l-ekber", *DİA*, XII, 544-547; Muhammed Aruçi, "er-Risâle", a.e., XXXV, 116-117.

☞ MUSTAFA ÖZ

VASÎ

(bk. VESÂYET).

VASÎ

(الوصِّي)

İmâmiyye ve İsmâiliyye Şiasî'nda Hz. Peygamber'in daha hayatta iken yetkilerini ileriye dönük olarak kendisine devrettiğine inanılan kişi, vâris, temsilci.

Sözlükte "bitişmek; bitiştiirmek" anlamındaki vasy kökünden türeyen vasî "bir kimsenin, ölümünden sonra onun adına yapılmasını istediği şeyleri kendisinden talep ettiği kims" mânasına gelir. Kelâm ve mezhepler tarihinde Zeydiyye dışındaki Şia fırkalarının kullanılır ve Hz. Peygamber'in temsilcisini, onun adına faaliyet yürüten kimseyi, onun halefini, vârisini ifade eder. İmâmiyye Şiasî'na göre Resûl-i Ekrem vasî kelimesini ilk defa, sahip olduğu silâh vb. maddî şeylerle birlikte siyasî ve ruhanî yetkilerini Hz. Ali'ye devrettiğini bildirmek için yazdığı sayfalarda kullanmıştır. İmâmiyye kaynaklarına göre vasîlik Hz. Âdem döneminde Şit veya Hâbil ile başlamış, ilk vasî, ilk peygamber tarafından bildirilen ilâhî emirlerin sonraki dönemlerde uygulanmasını sağlamak üzere görevlendirilmiştir. Onun ardından gelen vasîler de aynı görevi sürdürmüş, ülü'l-azm diye adlandırılan Hz. Nûh, İbrâhim, Mûsâ, İsâ ve Hz. Muhammed ile sayıları 124.000'e ulaştığı kabul edilen bütün peygamberlerin birer vasîsi ve onların da tayin ettikleri vasîleri olmuştur. Nûh'un vasîsi Sâam, onun tayin ettiği sonraki vasîler, İbrâhim'in vasîsi İsmâil ve sonrakiler, Mûsâ'nın vasîsi Yûşâ b. Nûn ve sonrakiler, İsâ'nın vasîsi Şem'un es-Safâ (Petrus) ve onun tayin ettikleridir. Resûlullah'ın vasîsi Hz. Ali ve onun ardından neslinden gelen on iki imamdır (İbn Bâbeveyh, *Kemâlü'd-dîn*, I, 212-213). Resûlullah'ın vasîsi Ali b. Ebû Tâlib bütün